

LJUDSKA KNJIZEVNOST

Oznacitev

Ljudsko pesništvo je nastalo med ljudstvom, pesem je ustvarjal vselej spominsko in za petje nadarjeni posameznik iz ljudstva. V pesmi je izrazil, kar je cutil sam in kar je cutilo ljudstvo, hkrati pa delovni ritem. Njegovo ime se ni ohranilo. To so bili potujoci pevci, godci, skladatelji duhovnih in posvetnih pesmi, duhovniki in učitelji. Ljudska pesem se je širila iz kraja v kraj po ustnem izročilu in se vsebinsko, oblikovno in po obsegu spreminjala, in pogosto ostajala fragmentarna, tako da imamo več variant ali inčac iste pesmi. Nekatera dela so živela le po določenih pokrajinah, druga so zajela vse ljudstvo. Verz ljudskih pesmi je bil najprej dolgi dvodelni verz, nato pa novi tipi verza: sedmerci, osmerci, dvanajsterci, deseterci.

Značilnosti ljudske pesmi so, da združuje besedilo in napev. Jezik je živa govornica, preprost, naraven, neprisiljen in značilen. Značilna je raba olepsevalnih pridevnikov, ponavljanje, refreni ali pripevi, raba ljudskih števil tri, sedem, devet, deset, dvanajst, pretiravanje, pomanjsevalnice in preproste narečne besede. Opazamo duhovito igro v obliki vprašanj in odgovorov (balade, ljubezenske pesmi).

Ponarodela pesem

Med tem, ko pri ljudski pesmi ustvarjalec ni znan, je ponarodela pesem delo znanega pesnika in skladatelja. Pesem je bila blizu ljudskemu občutju, podobna narodni, zato jo je ljudstvo sprejelo za svojo (Prešeren: Luna sije, Gregorcic: Njega ni).

Zapisovanje ljudskih pesmi

Zanimanje za ljudsko pesem se je začelo konec 18. stoletja. Pomembni zapisovalci ljudskih pesmi so: Valentin Vodnik, Andrej Smole, Emil Korytko, Stanko Vraz, Matija Valjavec. Starejši zapisovalci ljudskih pesmi so hoteli dati le-tim umetno obliko, zato so jih popravljali (Prešeren, Vodnik). S tem so večkrat vzeli ljudski pesmi njeno bistvo: ljudsko obliko in vsebino.

Delitev po obliki

- ljudsko pesništvo v vezani besedi ali v verzih (ljudske lirske in epske pesmi)
- ljudsko pesništvo v nevezani besedi ali v prozi (ljudske bajke, pripovedke, pravljice, legende, basni, pregovori, reki in uganke)
- ljudsko dramatiko

Starost in snov

Je zelo različna. Nekatera dela segajo se v praslovansko domovino, druga nam pripovedujejo o zgodovinskih dogodkih, kakor so turski vpadi, kmečki upori in boj za celjsko dediščino. Govore tudi o gospodarskih in družbenih razmerah v različnih dobah, ter o dogodkih iz NOB. Ljudske pesmi omenjajo zapisi že v 16. stoletju.

Bistvena razlika med ljudskim in umetnim slovom

Bistven je način ohranjanja: ljudsko se je ohranjalo v ustnem izročilu, umetno pa je bilo že na samem začetku zapisano ali celo natisnjeno. Posamezna ljudska besedila so ustvarili ljudje, ki niso bili preprosti, pač pa izobraženi; to je vse bolj verjetna razlaga.

LJUDSKA LIRIKA

Ljudsko lirsko pesništvo je po obliki in vsebini zelo raznovrstno. V pesmih se izraza vsakdanje ljudsko življenje, povezanost s poklicem, z običaji, s kmečkim delom, z naravo in zabavami. Po vsebini so resne, otožne, veselo razposajene in saljivo zbadljive. Vse do danes so te pesmi ozko povezane z napevom. So brez stalne oblike in vsebine. Po obsegu so navadno kratke. Največkrat so zložene v preprostih kiticah z rimami in mnoge med njimi so pripravne za petje. Po vsebini ločimo naslednje skupine:

1. Obredne in nabozne pesmi.

Obredne pesmi so nastale v zvezi z letnimi casmi in prazniki, peli so jih za bozic ali za novo leto. Mlajse po nastanku so nabozne pesmi, ki so jih peli na romanjih, v zvezi s svetniki in s cerkvenimi dogodki.

2. Pesmi v zvezi s poklicem in obicaji. (?) str.17, str. 22

Pojejo o zivljenju kmetov, voznikov, splavarjev, vojakov

Kmecke pesmi govore o zivljenju in delu kmeta v zvezi z naravo in s kmeckimi opravili in segami (Skrjancek poje, Prisla bo pomlad, Kmecka pesem, Zima, Pesem o ajdi)

Vozniske, splavarske in druge pesmi v zvezi s poklicem so navadno saljive (Ce student na rajzo gre, Ribncan Urban)

Vojaske pesmi so nastale po uvedbi splosne vojaske obveznosti v Avstriji (1763). Izrazajo fantovsko zalost zaradi odhoda v vojsko, hrepenenje po domacem kraju in slutnja smrti (O, ta soldaski boben, Fantje se zbirajo)

Svatovske pesmi so zdravice zeninu in nevesti

Zalostne pa govore o tezkem slovesu neveste od ocetove hise

3. Ljubezenske pesmi

So najbolj razsirjene, po znacaju so vesele in zalostne.

Fantovske pojejo o vasovanju (Pa smo fantje vasval, Moj ocka ima konjicka dva), o nezvestobi, o smrti fanta ali dekleta, o locitvi fanta ali dekleta (Adijo, pa zdrava ostani)

Dekliske izrazajo pricakovanje, hrepenenje in zalost

4. Saljive in zbadljive

So v zvezi z zivalmi (Plesi, plesi crni kos, Cuk se je ozenil). Bicajo zmote in napake posameznega cloveka, vladajocega razreda ali celotnega naroda (Lani sem mozila se)

5. Otroske in pastirske

Otroske obravnavajo snov, ki je otrokom razumljiva in zanimiva, hkrati pa vzgojna. Izrazajo otroško domisljijo, igro in smesne prizore iz otroškega zivljenja (Biba leze, biba gre, En kovac konja kuje)

Pastirske obravnavajo brezskrbno in veselo zivljenje pastirjev (Na planinah, Veseli pastir)

LJUDSKA EPIKA

Ljudsko epsko ali pripovedno pesništvo obsega pesmi, ki pripovedujejo o kakem zgodovinskem ali izmisljenem dogodku ali pa o resnicnih in izmisljenih junaskih osebnostih. Obdobje visokega fevdalizma se je pri nas zakljucilo s hudo gospodarsko, politicno in versko krizo, ki so jo se povecali vpadi Turkov. V takih razmerah je slovensko ljudstvo pricakovalo resitve od ogrsko-hrvatskega kralja Matije Korvina.

Pri Slovencih se je zivljenje kmeckih ljudi izrazilo v romancah in tragicni vsebini ljudskih balad.

Ljudske balade

Ljudski pevci so za snov balade jemali iz domacih bajk in pripovedk, pa tudi iz pesmi drugih narodov. Zajemali pa so jo tudi iz starokrscanske in vzhodne kulture: Roslin in Verjanko, Mlada Breda. Mnogo baladnih snovi je dala doba fevdalizma: Neusmiljena gospoda, govori o trpljenju tlawanov, Galjot, podoba nasega cloveka, obsojenega na galejo, h katerim so v srednjem veku prikovali uporne kmete. Velikokrat srecamo tragicne usode mladih ljudi. Med najlepsimi ljudskimi baladami so: Desetnica je deseta hci, ki je morala po starem verovanju z doma, Mlada Breda je pesem o hudobni tasci, ki je svojemu sinu umorila ze sedem nevest, Lepa Vida je tragicna balada o zvesti zeni-materi, ki je bila ugrabljena in kot suznja prodana, Zarika in Soncece izvira iz casa, ko so afriski in spanski Saraceni ropali po obrezjih Sredozemskega morja, Mlada Zora vsebuje motiv o Salomonu in njegovih nezvesti

zeni, ki se s carovnim zeliscem naredi na videz mrtvo in zvijsko pobegne od svojega moza k poganskemu kralju, a ji je nazadnje smrt placilo za njen pobeg. Jelengar, imenovan tudi Zapeljivi pevec - morilec deklet, je balada, ki je znana mnogim evropskim narodom, dobili smo jo s posredovanjem Nemcev in jo po svoje preoblikovali. Zgodbe so zajete iz vsakdanjega zivljenja in razmer v fevdalizmu.

LJUDSKA PROZA

Ljudsko pripovednistvo sega po nastanku v davnino, ko si je ljudska skupnost ustvarila predstavo o visjih naravnih silah, zaradi nerazumevanja dogajanja v naravi. Nastale so razlicne oblike caranja, kakor so zagovor, zaklinjanje in rotitve naravnih sil.

Snov je ljudsko pripovednistvo jemalo iz starih casov pred preselitvijo in iz bajeslovja; stevilne motive pa iz zgodovine ali vsakdanjega zivljenja. V njem se razodeva boj ljudstva z naravo, v obdobju fevdalizma pa se v njem kaze razredni boj tlacanov proti grascakom.

Ljudske bajke

Pripovedujejo o bajnih bitjih s cloveskimi lastnostmi. V bajkah so stare ljudske predstave o nastanku sveta, ki je tudi sprejem kriscanstva ni mogel izbrisati.

Ljudske pripovedke

V teh pripovedkah je ljudstvo skusalo ohraniti mlajsemu rodu pomembnejse dogodke iz svojega zivljenja, spomin na junaska dejanja posameznikov ali plemena. Tako je Kralj Matjaz postal na Koroskem simbol stare narodove samostojnosti. Na stare bajeslovne predstave sta naslonjeni dve postavi ljudskih junakov: Peter Klepec in Martin Krpan.

Ljudske pravljice

Pravljica ima izvor v cloveskem razmerju do narave, v naravi vidi pravljicar delovanje cloveku prijaznih in neprijaznih sil. Za te je ljudska domisljija ustvarila simbole (vile, sojenice, carovniki, zmaji, velikani in palcki). Slovenske pravljice z bajeslovnimi osebami, bajke o vilah, povodnem mozu, zakletih gospodicnah so glede izvora, sloga in miselnosti deloma se neraziskane.

Ljudske legende

Nase najstarejse legendarne pripovedi skusajo zamenjati bajeslovna bozanstva in junake s kriscanskimi svetniki. Veliko legend je iz casa krizarskih vojn. Pozneje so nastale legende, ki zbadljivo prikazujejo zivljenje renesancnih papezev; stevilne so nastale v zvezi z romarji, velikokrat zasledimo tudi socialne motive.

Ljudske basni in zivalske pripovedke

Med ljudstvom so nastale stevilne zgodbe v zvezi z zivalmi. Basen vsebuje nek nauk, velikokrat pa so ljudje zgodbo pozabili in je ostal samo nauk v obliki pregovora "Osel gre samo enkrat na led®.

Pregovori in reki

Odlikuje jih jedrnatost izraza, v njih se izraza neka splosna modrost in izkusnja.

Uganke

Ta vrst ljudskega pesništva se je ohranila med ljudmi dobrega spomina.

Godcevske zgodbe

Gre za saljive pripovedi, kakrsne so godci pripovedovali (in se pripovedujejo) na svatbah, v plesnih odmorih, zlasti v predpustnem casu, ko so se nasi predniki največ zenili in mozili. Ena takih je tudi zgodba o Kurentu.

LJUDSKA DRAMATIKA

Nastala je kot proizvod ljudskih burkezev in svecenikov za potrebe naboznega petja. Zato jo locimo v posvetno in nabozno (versko).

V ljudski posvetni dramatiki vidimo ostanke nekaterih starih obredij (Zeleni Jurij); njihovo izrazno sredstvo je gib (ples), petje in govorjena beseda.

K ljudski nabozni dramatiki pristevami cerkvene prizore, sprevodne, hisne in velike verske igre. Poglavitni ustvarjalci so bili duhovniki. Cerkev jih je prirejala ob velikih verskih praznikih; to so bili sprevedi in procesije. Pomembnejša oblika dramatskih nastopov so bile pasijonske igre, dramske prireditve evngelijev predvsem s prikazovanjem Kristusovega trpljanja.

ROSLIN IN VERJANKO

Balada Roslin in Verjanko pripoveduje o materi, ki ji Roslin ubije moza in sina. Ostal ji je le sin Verjanko. Sprva se oba sprasujeta, ali je mati prestara za ponovno poroko. Sin je svojo mater pregovarjal naj se nikar ne omozi s hudobnim Roslinom. Toda mati ga ni poslusala, se porocila z Roslinom in ko sta sla zvecer spat, je Verjanko slisal njun pogovor, kako se ga mislita znebiti. Naslednjega dne se je mati sprenevedala, da je hudo bolna in prosila svojega sina, naj gre v crno goro po vodo, ki jo bo ozdravila. Toda zviti in iznadjivi Verjanko, je vedel kaj naklepa Roslin tam z njim, zato je vzel s seboj pusko. Presenetil je Roslina in ga ubil. V kanglico je nalil temne, sovrazne krvi in jo odnesel materi rekoc, naj pije Roslinovo kri, kakor je hotela prej njegovo.

Roslin in Verjanko je moska balada. V njej imajo odlocilno vlogo moski ali zle zene, osrednji dogodek je ponavadi zlocin ali krvno mascevanje. Snov izvira iz romanskih dezel (imena junakov), opazna je zveza z grskim mitom o Orestu, ki je ubil mater in njenega ljubimca, da bi masceval oacetovo smrt. To balado je po izvirnem zapisu Antona Rudeza ml. prepesnil Preseren 1838 za Korytkovo zbirko slovenskih ljudskih pesmi, uporablja rimo in asonanco.

SVETI LUKEZ

Sveti Lukez je legenda. Sveti Lukez, sprva kmet, se je hotel polakomiti tujega imetja in legenda vsebuje jasen moralni nauk: trositi je mogoce le tisti denar, ki si ga prisluzimo sami. Taksen nauk je v legendo prisel preko pridig.

Sonce je ze zatonilo, ko sta utrujena popotnika, sv. Peter in Kristus, prisla do hise sredi polja in prosila zeno Lukeza, naj ju prenoci. Po dolgem prepricevanju in prosnjah je to res storila in jima dala vecerjo. Zagledala je sv. Petra kako presteva denar, zato je vsa neucakana cakala svojega moza, da mu to sporoci. Kristus je slutil, kaj se bo zgodilo. Delal se je, da spi in opazoval, kako sta zena in Lukez stikala po njunih zepih. Sv. Petru je zaklical, naj vrze mozu cez glavo vrv. V tistem trenutku se je Lukez spremenil v vola. Zena je spoznala boga, ga rotila, naj jima odpusti, a zaman. Drugi dan sta vzela vola in ga na oddaljeni kmetiji za eno leto podarila kmetu, ki je imel le enega vola. Ko sta se naslednje leto vrnila, jima ga je kmet le stezka dal nazaj. Sv. Peter je volu odvezal vrv in vol se je spremenil nazaj v Lukeza. Dala sta mu denar, ki si ga je prisluzil z delom kot vol in mu rekla, da je drugace, ce trosi prisluzen denar, kot pa ukraden. Odtlej Lukez ni vec zapustil Kristusa in postal njegov ucenec.